

Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів

Федір Медвідь,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету Національної академії
Державної податкової служби України

Сучасна українська держава відбулася завдяки консолідуючій силі державницької національної ідеї. На основі аналізу наукових праць, присвячених процесові становлення і змісту української національної ідеї, пропонується розглядати її з позиції політичної суб'єктності української нації. В умовах значного поширення нігілізму на українському ґрунті, зокрема й національного, важливим є національне самовизначення, усвідомлення національної ідеї на особистісному рівні.

(Статтю написано на основі тез доповіді, прочитаної автором на Міжнародній науковій конференції „Українська перспектива: свідомісні та соціокультурні виміри”, що відбулася у жовтні 2004 року в Центрі українознавства Національного університету ім. Т. Шевченка).

Поступове входження України до європейських і євроатлантичних структур вимагає осмислення власної ідентичності, випрацювання системи національно-державних інтересів та геополітичних пріоритетів, що покладаються в основу української перспективи. Українська перспектива, на нашу думку, базується на тисячолітній історико-культурній і господарській традиції, на тягlostі і перервності української державності.

Сучасне українське суспільство – це складне перехідне суспільство, котре потребує системи базових вартостей, чітко окреслених економічних і соціокультурних орієнтацій. Тому надзвичайно важливою проблемою постає соціокультурна ідентифікація України, тобто усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю на основі національної ідеї [1, с. 364]. Як вважає професор Л. Ребет, один з фундаторів вітчизняної

націології, протягом тривалого часу консолідуючою силою суспільства була релігійна ідея. В нових історичних умовах – наприкінці XIX століття – цю функцію „перейняла національна ідея” [2, с. 132]. „Ми не повинні приховувати ці реалії і маємо визнати: Україна – як єдина цілісність, як стабільне суспільство, як мирна територія і прогнозована держава, – зауважував Л. Кучма, – відбулася завдяки, перш за все, могутній консолідуючій силі державницької національної ідеї, високопрофесійному менеджменту, мудрості народу і відповідальності зрілих верств його еліти” [3].

Продуктивним є, на наш погляд, розгляд структури української національної ідеї в трьох аспектах: державницькому, етнічному і політичному, кожен з яких має власну історію становлення [4, с. 65 – 66].

Українську національну ідею як „духовно-національний чинник” [5, с. 19] дослідники, в контексті християнства, вважають „відбитком національної свідомості, комплексу почуттів, соціально-філософських надбудов, що відображає прагнення народу осягнути свою місію – стати самовладним рушієм історичного поступу” [6, с. 30 – 31].

Визначення поняття „національна ідея” залежить від того, як ми розуміємо процеси етногенезу і націогенезу, базову категорію „нація” [7; 8], яка є підставовою, оскільки ґрунтується на тривалій інтелектуальній традиції з’ясування її змісту. Тобто, які з об’єднувальних чинників (політичні, економічні, культурні, релігійні, правові) вважаються суттєвими стосовно певної нації. Нація, віддзеркалюючи багатство етнопсихологічних, культурно-історичних і соціально-побутових форм людства, уособлює його горизонтальну диференціацію. Саме нація, на відміну від соціальної страти, класу, демографічної, конфесійної чи іншої групи, є наймасштабнішою і найстійкішою внутрішньоструктурованою групою інтересів, спроможною витворювати окреме суспільство.

В сучасному світі роль націй неухильно зростає, оскільки вони все виразніше виступають як базові елементи людської спільноти, головні дійові особи політики та історичного процесу [9; 10]. Нація, як спільнота етнополітична, характеризується високим рівнем консолідації, самоусвідомлення і прагнення до творення власної національної держави.

Аналіз категорії „національна ідея” ми розглядаємо з позиції політичної суб’єктності української нації: українська нація постає творцем власної держави, котра використовується нею як інструмент реалізації внутрішньої і зовнішньої політики, що базується на національних інтересах та виходить з них. Вихідними засадами при цьому є чітке розуміння того, що являє собою сучасна українська нація у вузькому значенні слова – як етнічно однорідна спільнота громадян української національності, що проживають в Україні, та в широкому значенні – як відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України і яка усвідомлює себе українським народом. Отже, йдеться про

політичну націю.

Можна погодитися з думкою професора А. Колодій, що для нації як етнополітичної спільноти (політичної нації) інтереси зосереджуються передусім у сферах політики і культури [11, с. 29]. Тому для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї. До цієї думки схиляється і В. Кафарський, стверджуючи, що національна ідея задає певні моделі політичної поведінки націям та їх елітам, бо вона „є істотним фактором формування політичної суб'єктності нації” [12, с. 65].

Національну ідею не можна зрозуміти без врахування особливих умов життя народу протягом його історії. Вона відображає глибинний рівень національної свідомості, виступає всіма формами рефлексії нації (людини) над питаннями сутності національної спільноти та сенсом її існування [13, с. 45]. Вона відображає також сукупність ціннісних орієнтацій нації, спрямування мислення народу, здатність відчувати і діяти суголосно з національними інтересами. Національна ідея як своєрідний духовний стан народу, його менталітет, формується залежно від традицій, культури, всього середовища буття людини і водночас сама впливає на них, існує як „животворча свідомість”, як джерело культурно-історичної динаміки нації. Національна ідея є духовним каталізатором національного відродження і вищим проявом політизованої національної свідомості.

Реалізація національної ідеї постає як національний ідеал, що має інтегративний характер і спрямовується на позитивний результат. На ґрунті національної ідеї відбувається національна мобілізація, потенційна чи реальна участь людей, що належать до певної нації, у спільних діях.

Національна ідея у поєднанні із загальнолюдськими цінностями й ідеалами стає чинником національної консолідації на державотворчій основі, сприяє формуванню національної єдності в процесі досягнення закладених у ній цілей і цінностей, що поділяються усіма або більшістю членів спільноти. Вона включає в себе прагнення до оптимального самовлаштування нації, організації господарського, політичного, духовного, культурного життя народу у формах, саме йому притаманних.

Сучасний стан осмислення процесу становлення та змісту української національної ідеї знайшов відображення в багатьох публікаціях останніх років, зокрема, в працях І. Бичка [14], В. Бебика, М. Головатого, В. Ребкала [15], С. Вовканича [16], В. Горського [17], Я. Грицака [18], С. Гелея [19], Я. Дашкевича [20], В. Жмиря [21], М. Жулинського [22], О. Забужко [23], В. Іванишина [24], Ф. Канака [25], А. Карася [26], Ю. Канигіна і З. Ткачука [27], В. Кафарського [12], Ф. Кирилюка [28], А. Колодій [11], І. Кресіної [29], В. Лісового [30], В. Лизанчука [31], С. Макаручука [32], І. Макаровського [33], В. Медведчука [34], В. Мороза [35], Л. Нагорної [36], Я. Радевича-Винницького [37], Ю. Римаренка [4], М. Розумного [38], В. Сергійчука [39],

А. Свідзінського [40], М. Томенка [41], А. Фартушного [42], А. Черненка [43], О. Шморгуна [5], Л. Шкляра [44] та в численних матеріалах, оприлюднених у періодичних виданнях і збірниках публікацій.

Аналіз розвідок вітчизняних дослідників, присвячених національним особливостям українців, їх способу буття, їх психіці, національному характеру і свідомості, самій національній ідеї, засвідчує широке застосування методу так званих „генетичних досліджень”, який спонукає розглядати об’єкт вивчення в процесі його зародження, становлення та зміни під дією різних чинників. Такий підхід дає можливість, на нашу думку, враховувати найширшу кількість зв’язків досліджуваного явища з іншими, глибше з’ясувати їх взаємозв’язки та взаємовпливи і повністю відповідає національним традиціям осмислення гуманітарної проблематики.

Враховуючи нинішній стан українського державотворення, національна ідея в сучасній кореляції може виконувати, на думку І. Кресіної, функції духовної основи саморуху й поступу українського суспільства за певних умов. По-перше, вона має стати головним змістом творення національної, соціально згуртованої держави і фундаментом її стабільності. По-друге, ця ідея мусить легітимізувати докорінні суспільно-економічні перетворення, надати їм „другого дихання”. По-третє, ґрунтуючись на політичній концепції нації, вона є прийнятною для всіх етнічних груп країни. По-четверте, національна ідея має стати стрижнем формування і функціонування національної самосвідомості й національної свідомості в цілому. По-п’яте, на різних рівнях національної свідомості (державно-політичному, теоретичному, буденному) національна ідея повинна бути конституційованою і концептуально розробленою та інтеріоризованою. По-шосте, вона має стати світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання, у сфері соціалізації особи. І, нарешті, по-сьоме, національна ідея мусить забезпечити консолідаційні процеси в суспільстві – між нацією і соціумом, між центром і регіонами, між політичними партіями і рухами [29, с. 350].

Для сучасної України характерним є феномен нігілізму, зокрема – національного [45, с. 145 – 147], і це явище має свої історичні причини, пов’язані з історичним буттям українського народу як колонізованого етносу.

Серед численних самовизначень людини чільне місце посідає національна самоідентифікація, тобто висока національна самосвідомість, оскільки нація для сучасної людини виступає фундаментальною, життєво важливою історичною спільнотою. „Є тільки один історичний шлях досягнення вищої вселюдськості, до єднання людства (шлях національного зростання і розвитку, національної творчості), – писав М. Бердяєв. – Вселюдськість розкриває себе лише у вигляді національностей. Денаціоналізація є ...чистісінька порожнеча, небуття” [46, с. 99].

Вищим рівнем і способом становлення особистості є її національне етнічне самовизначення, усвідомлення національної ідеї, що стає базовою рисою її світогляду і самосвідомості. Кінцевим підсумком такої соціалізації і є формування національної ідентичності особистості. Можна погодитися з Н. Лавриченко, що національна самоідентифікація розгортається на трьох рівнях формування людської визначеності – біогенетичному, соціально-психологічному та культурно-історичному [47, с. 286]. Важливо зауважити, що біогенетичні визначення є наслідком природного процесу народження дитини і дістаються їй як генетичний спадок, батьківська кров, що засвідчують належність до певного етносу (роду-племені). Нігілізм щодо біогенетичних підвалин етнічної визначеності особистості та спільноти, як свідчить практика, призводить до втрати почуття особистої приналежності до будь-якого етносу, втрати національної орієнтації щодо місця і ролі народу в історичному часі й просторі. Це явище добре описане в літературі. Воно проявляється у комплексах життєвої меншовартості, „назадництва”, національного самоприниження, набуваючи розквіту в ідеях космополітизму та етнічної асиміляції. Забуття природних меж і визначень свого ества призводить і особистість, і націю до духовної убогості та занепаду. Саме з таких позицій відшуковуються аргументи для виправдання нехтувань інтересами власного народу, прислужництво перед сильнішими сусідами, замилювання усім „ненашим”, безоглядне запозичення і механічне копіювання чужих способів життя, суспільного ладу, культурних цінностей і традицій.

На соціально-політичному рівні національна самоідентифікація особистості означає формування вивірених досвідом багатьох генерацій психологічних засад людського ества, почуттів, волі та інтелекту, освоєння універсуму загальнонаціональних значень, зафіксованих, зокрема у національній мові, що стає ціннісно-смысловим підґрунтям духовного світу особистості.

Найяскравішим ціннісним вираженням самобутніх індивідуально-національних рис особистості є національні особливості світогляду, світосприймання та світорозуміння, котрі формують національну унікальність життєвих позицій та активності людини.

На культурно-історичному рівні національна самоідентифікація характеризується становленням національного типу характеру і реалізується в дійовій співучасті та причетності особистості до життя етносу [47, с. 87 – 88].

Поняття „українська ідея” першим запропонував П. Куліш. Він вкладав у нього усвідомлення, розуміння людиною належності до свого народу, його культури і віри [48, с. 155]. Пізніше цей термін використовували М. Драгоманов, С. Рудницький, інші українські мислителі, але вже у значно ширшому розумінні.

Українська національна ідея виникає разом з появою на світовій арені

**Українська національна ідея
як детермінанта державотворчих процесів**

Федір Медвідь

самої України і проходить низку етапів розвитку, зберігаючи в основному свою сутність, але змінюючи форму, сферу дії, функціональне призначення і глибину вираження. Вона виступає складним соціально-культурним, політичним феноменом, що слугує консолідації нації для найефективнішої реалізації завдань українського національного відродження, яке має комплексний характер і є цілісним процесом становлення і розвитку власної національної державності, пробудження національної самосвідомості і гідності, розвитку національної культури й мови, утвердження економічної незалежності. Суть цього феномена полягає в реалізації національної ідеї та втіленні в ній національного інтересу у всіх сферах життєдіяльності нації. Пріоритетом національного відродження є досягнення національної незалежності і побудова української соборної демократичної держави. На теперішньому етапі консолідації української модерної нації важливим є об'єднання в рамках національної ідеї, національного відродження і реального процесу виживання, де інтегративною виступає екологічна ідея [49, с. 377].

Українська національна ідея виходить з автохтонності української нації і формується на базі екзистенціально-гуманістично орієнтованої національної ментальності українського народу. Вона базується на глибокому усвідомленні належності кожного українця до української національної спільноти, ідентифікації його з цією спільнотою, формуванні уявлень про її типові риси, етнічну територію, мову, уявлення про її історичні та духовні цінності. Важливою рисою української національної ідеї є її вкоріненість в історичному минулому, піклування про історичну долю нації в наші часи, а отже — розуміння суті нерозв'язаних проблем, національних інтересів, поступу українського народу [50, с. 93].

Як основа функціонування української нації, серцевина її духовних інтересів і наріжний камінь її соціально-політичних прагнень, українська національна ідея є всеохоплюючою і означає державність, власновладність, суверенітет і соборність. Суть її полягає у віддзеркаленні прагнень українського народу до свободи, завоювання економічної, політичної і культурної незалежності та повнокровне утвердження себе у міжнародних зносинах.

Історичне призначення української національної ідеї не вичерпується проголошенням незалежності України. Необхідність суспільної консолідації не втрачає своєї актуальності і нині. Навпаки, зі здобуттям Україною незалежності вона набула сили вищого імперативу. Народ, суспільство можна згуртувати тільки на ґрунті всеохоплюючої, зрозумілої і близької кожному національної ідеї. Тепер — справа за розбудовою української соборної держави, радикальним перетворенням суспільства і завершенням процесу консолідації української модерної нації, що є кінцевим виявом національного відродження. „Тільки державне існування нації, — писав М. Сціборський, — вповні здійснює і посилює чинний

характер самої національної ідеї. Тому основне завдання нації полягає в поширенні її державних меж насамперед на цілий, пов'язаний з нею, етнографічний простір. За цим промовляє не тільки духовна й фізична **неподільність** нації, але й усі підстави її будуччини. Неможливість чи невміння досягнути свого **державного об'єднання** позбавляє націю передпоширок дальшого належного росту, а навіть спроможності правильно виконувати свої життєві функції" [51, с. 79].

Отже, українська національна ідея, що поєднує в собі державність, власновладність, суверенітет і соборність, виступає й сьогодні важливою духовною детермінантою подальшої консолідації сучасної української нації, розбудови демократичної держави і творення громадянського суспільства в Україні.

Література:

1. **Медвідь Ф.** Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України // Вісник УАДУ.- 2003.- №1.- С. 363 – 368.
2. **Рибет Л.** Теорія нації. – Львів: Державність, 1997.- 190 с.
3. Незалежність України і виклики сьогодення. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на урочистому зібранні, присвяченому дванадцятій річниці Незалежності України, 23 серпня 2003 року // Урядовий кур'єр. – 2003. – 27 серпня.
4. **Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю.** Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001.- 264 с.
5. **Шморгун О.** Основний зміст поняття „українська національна ідея” // Розбудова держави. – 1997.- №6.- С. 10 – 19.
6. **Ресніт О. П., Лисенко О. Є.** Українська національна ідея і християнство - К., 1997.- 124 с.
7. **Касьянов Г. В.** Теорія нації та націоналізму: Монографія. - К.: Либідь, 1999.- 352 с.
8. Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. - К.: Смолоскип, 2000. - 872 с.
9. **Бочковський О.** Вступ до націології. – К.: Генеза, 1998.- 144 с.
10. **Шпорлюк Р.** Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст. // Україна. Наука і культура. Вип. 25. - К., 1991. - С. 159 – 167.
11. **Колодій А.** Нація як суб'єкт політики. – Львів: Кальварія, 1997.- 55 с.
12. **Кафарський В.** Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність.- Івано-Франківськ: Плай, 1999. - 336 с.
13. **Медвідь Ф.** Микола Міхновський як речник української

національної ідеї // Мандрівець. Видання „Наукових записок Національного університету „Киево-Могилянська Академія”.- Тернопіль: Мандрівець, 2001.- №3 – 4 (32 – 33). - С. 45 – 46.

14. Філософія. Курс лекцій: Навч. Посібник / Бичко І. В., Табачковський В. Г., Горак Г. І. та ін. – К.: Либідь, 1993. – 576 с.

15. **Бебик В., Головатий М., Ребкало В.** Політична культура сучасної молоді. – К.: А.Л.Д., 1996. - 112 с.

16. **Вовканич С.** Національна еліта та інтелектуальний потенціал державотворення. - Львів, 1995. - 75 с.

17. **Горський В.** Історія української філософії. Курс лекцій - К.: Наукова думка, 1996. - 286 с.

18. **Грицак Я.** Нариси історії України: Формування української модерної нації ХІХ – ХХ століття. – К.: Генеза, 1996. - 360с.

19. **Гелей С.** Українська національна ідея – методологія державотворення // Гелей С., Пастушенко Р., Рутар С. Українська політологія. – Львів: Комерційна академія, 1995.-С. 15 – 43.

20. **Дашкевич Я.** Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна: Наука і культура.- Вип. 26 – 27.- К., 1993. - С. 44 – 78.

21. **Жмир В.** На шляху до себе. (Етно-соціологічна розвідка). – К.: Демократичні ініціативи, 1995.- 112 с.

22. **Жулинський М.** Українська національна ідея в ідеологічній системі державотворення // Голос України. – 1995. – 23 листопада.

23. **Забужко О.** Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К.: Наукова думка, 1992. – 110 с.

24. **Іванишин В.** Нація, державність, націоналізм. – Дрогобич: Відродження, 1992. – 178 с.

25. **Канак Ф.** Національна ідея: поняття і принцип // Розбудова держави. - 1994. - №11.- С. 16 – 23.

26. **Карась А.** Українська національна ідея // Політологія. – Львів: Світ, 1994.- С. 342 – 357.

27. **Канигін Ю., Трачук З.** Українська мрія. – К.: Лексикон, 1996. - 108 с.

28. **Кирилюк Ф. М., Антонечко В. Г., Гаєвський Б. А.** та ін. Українська політологія: витоки та еволюція. Навч. посібник / За ред докт. філос. наук Кирилюка Ф. М. – К.: Варта, 1995. - 328 с.

29. **Кресіна І.** Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз): [Монографія]. – К.: Вища шк., 1998. - 392 с.

30. **Лісовий В.** Що таке національна (українська) ідея? // Націоналізм. Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. - К.: Смолоскип, 2000. - С. 593 – 626.

31. **Лизанчук В.** Завжди пам'ятай: Ти – Українець! - 2-е доповн. вид.- Львів: Мальва, 2001.- 680 с.

32. **Макарчук С.** Український етнос. (Виникнення та історичний

проблеми державотворення

проблеми державотворення

розвиток): Навч. посібник.- К.: НМК ВО, 1992.- 148 с.

33. **Макаровський І.** Національна ідея, політична ідеологія та культура. – Івано-Франківськ, 1996.- 47 с.

34. **Медведчук В.** Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. – К.: Україна, 1997. – 170 с.

35. **Мороз В.** Лекції з історії України. – Торонто, 1982.- 128 с.

36. **Нагорна Л.** Національна ідентичність в Україні. -К.: ІПіЕНД, 2002. - 272 с.

37. **Радевич-Винницький Я.** Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Відродження, 1996. – 360 с.

38. **Розумний М.** Справа честі. (Алгоритми національного самоусвідомлення). – К.: Смолоскип, 1995. – 72 с.

39. **Сергійчук В.** Національна символіка України. – К., 1992.

40. **Свідзінський А.** Проблеми формування нації та держави в сучасній Україні // Універсум. – 1999.- №1 – 2 (63 – 64). – С. 28 – 33.

41. **Томенко М.** Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. – К.: Українська перспектива, 1995. – 104 с.

42. **Фартушний А.** Українська національна ідея як підстава державотворення: Монографія. – Львів: НУ „ЛП”, 2000. – 308 с.

43. **Черненко А.** Українська національна ідея.- Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994. – 144 с.

44. **Шкляр Л. Е.** Этнос. Культура. Личность. – (Философско-методологические аспекты исследования). – К.: Наукова думка, 1992. – 84 с.

45. **Лютий Т. В.** Нігілізм: антологія НІЩО.- К.: ПАРАПАН, 2002. – 296 с.

46. **Бердяев Н.** Судьба России. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 256 с.

47. **Лавриченко Н. М.** Педагогіка соціалізації: європейські абрисы.- К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 214 с.

48. **Куліш П.** Хутірська філософія і віддалена від світу поезія // Хроніка 2000. – 3 – 4 (5 – 6).- К.: Довіра, 1993. – С. 110 – 147.

49. **Медвідь Ф.** Український етнос: екологічні реалії і перспективи // Церква і соціальні проблеми. Екологія, економіка і християнська мораль: українська дійсність і перспективи. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 367 – 377.

50. **Медвідь Ф.** Християнські засади української національної ідеї // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів: ЛІВС при НАВС України, 1999.- №3 (11). – С. 91 – 94.

51. **Сціборський М.** Націократія. – Прага, 1936.